

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРАНД-НАРАТИВ: ПІДХОДИ, КОНЦЕПЦІЇ, РЕАЛІЗАЦІЯ

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.156>
УДК 93(477)+929

Віталій ЯРЕМЧУК

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського,
Національний університет «Острозька академія» (Острог, Україна)
vitaliiaremchuk@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

ДОМІНАНТНА ОПОВІДЬ ЧИ КОНЦЕПТУАЛЬНЕ БАГАТОГОЛОССЯ: ПРО КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ГРАНД-НАРАТИВУ

Мета — обґрунтування тези про ефемерність потенціалу українського історичного гранд-наративу й обстоювання принципово плюралістичного бачення історичної науки, яке відповідає як глобальним стандартам самої науки, так і потребам сучасного українського суспільства. **Методологія** базована на традиції інтелектуальної історії, поєднанні аналітичних, синтетичних і конструктивістських стратегій дослідження, застосуванні історичної компаративістики. **Наукова новизна.** Вперше аргументовано неспроможність концепту українського історичного гранд-наративу через наведення аргументації історіографічного, загальнонаукового та соціального характеру. **Основні результати.** Автор обстоює думку, що жоден історичний гранд-наратив не може бути легітимним у науковому й соціальному сенсах, адже неминує є гносеологічно неправильним та ідеологічно упередженим, тому що висвітлює розмаїтий людський досвід спрощено й однобічно та замовчує незручні факти. Це закладає підвалини для хибного соціального проектування, нездійснених очікувань і небезпечних ілюзій. Особливо очевидною неспроможність історичних гранд-наративів виглядає в ситуації виходу науки, насамперед гуманітаристики, поза свої усталені межі в напрямку її деколонізації та визнання провінційності всіх корпусів знання, включно із західним, утвердження

Цитування: Яремчук В. Домінантна оповідь чи концептуальне багатоголосся: про концепт українського історичного гранд-наративу. *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 156—176. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.156>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

множинності досвідів і плюралізму підходів як підґрунтя наукового процесу. Водночас автор вважає, що сучасне українське суспільство, яке вільно обирає своє сьогодні і майбутнє, повинно абсолютно вільно обирати й своє минуле.

Ключові слова: *гранд-нарратив, український історичний гранд-нарратив, сучасна гуманітаристика, деколонізація знання, науковий мейнстрім, українське суспільство.*

За влучним спостереженням Баррі Штрауса, «воєнний час множить аудиторію для історії: люди прагнуть натхнення, розваги чи втечі від дійсності» [1, с. 2]. Екзистенційна війна українців та їхньої держави проти російського Молоха як ніколи загострилася в українському суспільстві відчуття зв'язку трагічного сьогодні з власною минувиною, і в цьому величезному інтересі українців до власної національної біографії неважко побачити зауважені американським істориком мотиви. Українські професійні історики в різний спосіб та з різною мірою академічної культури й соціальної відповідальності задовольняють цю потребу українців у машині часу.

Одним із новопосталих напрямів їхньої активності стала проблема вироблення «нового» українського історичного гранд-нарративу. Спочатку на межі 2000—2010-х рр., а потім після лютого 2022 р. спостерігаємо сплеск зацікавлення цією проблемою в різних інтелектуальних середовищах [2; 3; 4, с. 270—290; 5—11]. Проте їхня професійна й публічна поведінка є парадоксальною. З одного боку, як свідчать відповідні тексти, прибічники гранд-нарративу як способу писати про минуле переважно усвідомлюють обмеженість будь-якої «великої оповіді» про минулину, покликаючись передусім на ідеї Жана-Франсуа Лютара. Наприклад, співавтор однієї з новітніх спроб сформулювати принципово новий гранд-нарратив у теоретичній рамці «мультифронтиру» Сергій Громенко наголошує, що «в нормальній країні гранд-нарратив не зобов'язаний бути один» [11] — однак тоді зауважуємо, що це не гранд-нарратив, а радше чергова синтетична версія історії України. Але з іншого боку, зазначені застороги не стримують від пропозицій, спрямованих на створення «нового» українського гранд-нарративу (замість «старого», авторство якого зазвичай приписується М. Грушевському). При тому помітно, що до 2014 р. підставою для ревізії «великого тексту» української історії прокламувалися насамперед інтелектуальні спонуки — необхідність вписування історії України в простір світової історичної думки, наповнення української минувиної дискурсами транснаціоналізму, багатоетнічності, регіоналізму, культурної історії тощо. Натомість з початком російсько-української війни, а особливо після лютого 2022 р., важливою обставиною, яка змушувала прискорити винайдення «нового» національного гранд-нарративу, проголошується суспільний інтерес. Йдеться про потребу в оптимістичному сценарії майбутнього перед викликами російського вторгнення — через нове переосмислення українського минулого. Найбільш відверто про це висловилися автори тієї таки концепції українського мультифронтиру: «Постмодерністські підходи рубежу 80—90-х років виявили свою неадекватність із поверненням аргументів “заліза і крові” до світового порядку денного» [10]. На нашу думку, єдиним з-поміж істориків, які пишуть чи висловлюються про український гранд-нарратив, але при тому виразно підкреслюють архаїчність самого концепту й можливість його

обговорення тільки як феномену світової історичної думки, а не проекту на сучасне та майбутнє, є Олексій Ясь [7]. Проте його досить давня публікація на цю тему парадоксально відкриває серію полемічних статей в «Українському історичному журналі» (2012—2014) про пошук нової формули того таки українського історичного гранд-нарративу, які публікувалися під гаслом «Сучасний український гранд-нарратив: підходи, концепції, реалізація»¹.

З огляду на зазначену амбівалентність академічних уявлень про цей інтелектуальний конструкт важливо, на нашу думку, переконаливіше окреслювати «старі» й наводити нові аргументи, які спонукають врешті здати його в архів. Не більше, але й не менше. Спробуємо переконати читача, що ідея українського історичного гранд-нарративу в сьогоденній інтелектуальній і соціальній ситуації не має сенсу. Безпосередній поштовх до написання статті дуже вагомий — до «просування» цього насправді фантому долучився один із центральних органів влади України в галузі гуманітарної політики², а це означає — чекай клопотів. Більш тривалою ж спонукою для автора стала неабияка активність на полі публічної історії впродовж останніх років, спрямована на впровадження в публічний простір ідеї «нового» українського гранд-нарративу, з боку відомої дослідниці ранньомодерної України Наталії Старченко [12—15]. Відзначимо, що історичне візіонерство Н. Старченко привертає значну увагу громадськості. Вагу таких сеансів «масової історії» важко переоцінити, адже до величезної аудиторії звертається інтелектуалка, яка, як виглядає з реакцій на її виступи в медіа, користується чималою суспільною довірою та має вплив на формування історичної свідомості сучасних українок і українців. Водночас тут чатує ризик проєкції дослідницьких уподобань і висновків провідного вченого на цілісний екран української історії, при тому, що це не завжди вдається. В публічних нарративах Н. Старченко, на нашу думку, саме такий випадок.

Структура статті підпорядкована двом дослідницьким завданням і має дві частини. По-перше, спробувати критикувати, а в окремих фрагментах деконструювати

¹ Зауважимо, що частина учасників цієї дискусії застосовували концепт гранд-нарративу безрефлексивно, фактично, як заміник поняття «синтез / узагальнення історії України».

² У дописі Олексія Сокирка в соціальній мережі Фейсбук повідомлено, що на «фантастичній за своїм складом і рівнем продуктивності зустрічі 6 листопада [2025 р.] на платформі IDEM.DAY, організованій Міністерством молоді та спорту України й Kyiv School of Economics, учасників запросили поміркувати й виробити свої рекомендації по суперважливій групі питань», зокрема й з такого — «Гранд-нарратив: єдиний образ нації в історичному процесі». URL: https://www.facebook.com/oleksii.sokyirko/posts/pfbid02QG5txrYuL8GxRfqZh58oUYofTRCKqKzgar6NuX3TZxLEBh3aW3yhLKhrajwanUUI?locale=uk_UA (дата звернення: 29.01.2026). Своєю чергою, Н. Старченко, яка була учасницею цієї зустрічі, у тій же соціальній мережі також прокоментувала потребу нового гранд-нарративу, зазначивши: «Отож, мої ретроградні колеги, які що є сили боронять старий гранднарратив, у мене для вас погана новина. Маємо стійкий запит на історію, де “українцям вдавалося”, на історію успішних людей та відмову від комплексу жертви. А підстави для такої версії минулого у нас дуже великі, нам хіба не щастило на істориків-оптимістів». URL: https://www.facebook.com/natalya.starchenko.1/posts/pfbid02M22RmrtzgC2a8HusXsLQSRHmsyGsc4cn6dTXhojXkxehmvWBAK915bGmh2Agrkl?locale=uk_UA (дата звернення: 29.01.2026).

ти публічний гранд-нарратив Н. Старченко, показавши, що він хибує на ті ж ганджі, що й будь-який інший гранд-нарратив, передусім на неповноту й однобічність бачення минулого, а це підважує його здатність бути найбільш авторитетним дискурсом про українську історію. Нагадаємо, що за Ж.-Ф. Ліотаром «гранд-нарратив» (*grand narrative*) або «метанарратив» (*metanarrative*) (ці терміни вчений вживав як тотожні) є оповіддю, яка вважається: а) «переконливим (правдивим, істинним) твердженням» (*a statement with truth-value*), б) твердженням, спрямованим на легітимацію дійсності в її певних сутнісних, просторових і часових вимірах [16, с. XXIII—XXIV]. Зауважимо рідко завважуване: концепт гранд-нарративу ніде не згаданий у цитованій нами праці французького мислителя «Постмодерністська ситуація. Доповідь про знання» (1979) щодо саме історичної дисципліни. Нюанс і в тому, що, за влучним спостереженням дослідниці історіографічного постмодернізму Н. Патнер, ліотарівський концепт досить пластичний та абстрактний [17, с. 332—333], а це породжує певні відтінки (проте не розбіжності, для яких немає підстав) в його інтерпретації. Отже, проблемою співвіднесення ліотарівського гранд-нарративу з історичним знанням опікуються переважно самі історики. Назагал вважається, що історичний гранд-нарратив — це таке тоталізуюче бачення минулого, яке визнається за найбільш слушне і з наукового, і з соціального погляду (тобто гранично соціально важливе, покликане задовольнити актуальні суспільні потреби). Таким чином, історичний гранд-нарратив претендує на статус гегемонного знання, свого роду панівного погляду на минуле [1, с. 2—3; 17, с. 332—335].

По-друге, прагнемо навести додаткові аргументи, які, можливо, переконують читача в тому, що було проголошено Ж.-Ф. Ліотаром як «недовіру до гранд-нарративу» [16, с. XXIV], «втрагу ним правдоподібності» та його «занепад» [16, с. 37], але так і не втілено у практиці історієписання, адже цей нібито похований у далекому 1979 р. феномен переживає спроби реанімації, щонайменше в сьогоденній Україні. Варто спеціально наголосити, що автору не йдеться про заперечення нарративу як способу організації матеріалу, як і про заперечення будь-яких узагальнень більшого чи меншого рівня охоплення часу й простору. Зокрема, й у ділянці української історії. Узагальнення (синтези) є жанровим різновидом, який конструювався, конструюється і буде конструюватися — з огляду на соціальні та дидактичні потреби в тому, щоб мати цілісний і несуперечливий образ історії. Історичні синтези, на відміну від гранд-нарративів, не проголошують своєї унікальності. Отже, мова суто про претензійні історичні тексти або усні висловлювання гранично узагальнювального плану, які позиціонуються як вершина наукового знання і водночас як найсильніша відповідь на суспільні запити — про гранд-нарративи.

Врешті-решт, наша стратегічна мета — доведення тези про примарність потенціалу українського історичного гранд-нарративу. Разом з тим, лейтмотив цієї статті — наголосити на потребі стверджувати плюралістичне бачення історичної науки в професійному середовищі українських істориків як необхідного елемента академічної свободи.

Гранд-нарратив Н. Старченко: декілька критичних спостережень

Ключова прикмета бачення української історії від Н. Старченко, винесеного на широкий загал, не є несподіваною. Йдеться про перенесення нею результатів власних висновків і пропозицій як професійної дослідниці ранньомодерної історії в ширший контекст — контекст українського історичного гранд-нарративу. Не торкатимемося рецепції в публічну площину власне цього аспекту розважань Н. Старченко. Передусім тому, що автор не є фахівцем у цій ділянці. Разом з тим, від обов'язку вузькофахової критики звільняє і започаткування відгуків на дослідницькі тексти Н. Старченко та «її» гранд-нарратив у вимірі ранньомодерної історії з боку академічних дослідників ранньомодерної доби. У зазначеному сенсі наразі з найбільш розгорнутим обговоренням проблемних моментів як наукових текстів знаної дослідниці, так і її публічного нарративу виступив Юрій Зазуляк [18]. На нашу думку, він переконливо закидає київській історикині безпідставну апологізацію ролі Речі Посполитої, річпосполитської / української шляхти, її політичної культури в усталенні й збереженні української самобутності впродовж століть аж до сучасності [18, с. 48]. Варто також погодитися із зауваженнями львівського історика стосовно нерелевантності скептичних оцінок М. Грушевського серед прихильників нових підходів до історії Речі Посполитої, рівно як і з його думкою про те, що «амбіція Грушевського полягала не в написанні “гранд-нарративу” як свого роду політичного маніфесту і національної ідеології, а у створенні сучасної наукової історії України» [18, с. 46—47]. Автор критичного тексту слушно говорить і про негативні соціальні наслідки перебільшення ролі Речі Посполитої та її шляхти, адже такі ідеї «відкривають можливість для політичної інструменталізації історії» [18, с. 48]. Зокрема, звернено увагу на прихильність Н. Старченко та її однодумців до елітарного дискурсу про українське минуле, який очевидно хибує як проти нього самого, так і має прозорі сучасні конотації, спрямовані на узаконення ієрархічного соціального порядку [18, с. 35—36]. Поділяємо й сумнів Ю. Зазуляка в доцільності того шляху до «європейського минулого і майбутнього», який обрали деякі сучасні українські інтелектуали та історики, для яких «головними історичними прикладами і моделями» слугує польська культура й історія [18, с. 38]. У подальших розмірковуваннях будемо обговорювати три інші проблемні аспекти гранд-нарративу Н. Старченко більш загального плану, які виходять поза межі тематичного спектра ранньомодерної історії, а тому, як здається, наразі не зауважені або ж недостатньо продискутовані.

1. «Як ми зацілили в імперіях?», або про культурний редукціонізм

Важко погодитися з тим способом, у який Н. Старченко обговорює поставлене нею глобальне питання — «Як ми зацілили в імперіях?» [15]. Відповідь на настільки амбітно закроєну проблему мала б бути не менш амбітно сформульованою. Натомість запропоновано бачити її не багатовимірно, як вона того вимагає, а передусім через призму особливої політичної та правової культури українців, яка представлена насамперед як спадщина української шляхти пізньосередньовічної Польщі й ранньомодерної Речі Посполитої. Таке бачення — однобічне і навіть у

цій однобічності не підкріплене належними аргументами. Передусім варто було б навести хоча б один приклад з імперського минулого, коли зауважений Н. Старченко чинник української життєздатності «спрацював», але його ні разу не наведено. У відеопосланнях київської історикині наявність цієї культури, утім, доволі емоційно констатовано. Але, повторимося, прикладів її значення саме як важливого чинника самозбереження українців перед імперською асиміляцією Н. Старченко в жодному зі своїх публічних звернень не навила. Припускаємо, що їх не існує. Водночас можна навести докази протилежного, коли ця особлива правова й політична культура, якщо вона б була такою розвиненою, мала б себе виявити, проте не виявила. Як, приміром, у період «Руїни», коли козацька еліта безрозсудно ковтала наживки з боку «Бермудського трикутника» (метафора, здається, Кирила Галушка), чи під час революції 1917—1921 рр., коли український соціум своєю вірою в більшовицьку агітацію та нездатністю опанувати соціальну стихію продемонстрував щось протилежне, обравши замість держави облудні обіцянки більшовиків та отаманщину (хоча зрозуміло, що російські комуністи та їхні українські сателіти підкорили Україну насамперед через воєнну агресію). На нашу думку, українці змогли себе захистити перед імперіями з багатьох причин, у тому числі, через їхню недоцільність (історикам приклади такої слабкості імперських практик добре відомі). І головна з таких — це воля та бажання творити націю та обстоювати її перед імперським тиском, та конкретні дії, які формували національний рух (звичайно, що мова не тільки про «залізо і кров», а й про власну літературу, історіографію, мовознавство, мистецтвознавство, етнологічні та фольклористичні студії тощо). На всіх його етапах культурні феномени були важливими, особливо тоді, коли йшлося про формування та збереження національної уяви та самосвідомості. Однак, не демократичні прикмети в українській політичній і правовій культурі, на яких зосереджується Н. Старченко. Вони радше були і є елементом українського соціального буття та української ідентичності, який, поряд з іншими, показував і показує культурні відмінності українців від росіян, аніж важливим фактором опірності імперіям.

Уже було зауважено, що, невимушено ковзаючи століттями нашої історії, Н. Старченко надто необґрунтовано проводить паралелі між безперечною наявністю такої культури як чинника перемог у сучасному протистоянні з Росією та її елементами в політичній і правовій культурі української шляхти й козацтва в ранньомодерній Україні [18, с. 33]. Рівночасно ми б також не перебільшували ролі політичної та правової культури в українських революціях доби незалежності з їхнім антиколоніальним виміром і в сучасній війні з Росією. На нашу думку, вирішальним чинником відсічі спочатку гібридним спробам поглинання Росією України, а з 2014 р. російській прямій воєнній агресії були й залишаються мільйони вольових актів і мільйони відповідних практичних дій активної частини українського суспільства, яка вирішила будь-що-будь не дати себе здолати російському неоімперіалізму. В основі цієї позиції — сфера цінностей та ідеалів, насамперед абсолютних (загальнолюдських), громадянських (політичних), матеріальних (передусім гідний рівень життя). Українці «заціліли» передусім через жадання справедливості, гідності, персональної та національної свободи, завдяки самоповазі, відповідальності,

хоробрості, здатності на самопожертву, прагненню мати свою державу та пориванню до її європейської перспективи (яка в уявленнях більшості й забезпечує гарантію реалізації цінностей), а не завдяки своїм культурним особливостям і перевагам. «Горизонтальні зв'язки», волонтерський рух допомоги українським військовикам та інші феномени, які можна розглядати під кутом зору української культурної унікальності, були породжені саме цінностями й ідеалами. Недарма переламні події 2013—2014 рр. названо їх учасниками Революцією гідності — у цьому називанні спонтанно підкреслено її загальнолюдський (гідність як абсолютна чеснота) і національний (національна самоповага) аспекти. У мешканців РФ натомість замість цінностей — моральний колапс [19; 20, с. 21]. Таким чином, маємо говорити передусім не про унікальність української політичної та правової культури, а про моральну перевагу однієї нації над іншою, яка значною мірою компенсує асиметрію воєнних, економічних, демографічних потенціалів (зрозуміло, що йдеться лише про констатацію такого різкого контрасту: розгляд питання про причини української незламності та російської деградації залишаємо за дужками, як розуміємо й проблемність визначення населення Росії «нацією»). Опонуючи автору цього тексту, можна розглядати цінності як компонент культурної сутності певної спільності — як це свого часу, наприклад, практикував у випадку з «протестантською етикою» Макс Вебер. Проте в такому разі сама по собі глєвка категорія культури опиняється в тумані повної невизначеності, і вона стає всім і нічим.

На нашу думку, Н. Старченко некритично повторює ретельно інспіровану постмодернізмом парадигму історії культури [21, с. 294], як ключа до всього безмежжя минувшини. За висловлюванням знаного критика постмодерністичного світогляду Кіта Віндшаттла, прибічники такого погляду хибно вважають, що «суспільство більше не є місцем, у якому відбуваються матеріальні події, а переосмислюється як “культурна система”» [22, с. 19]. При тому, що в працях класиків культурної історії такого своєрідного культурного редукціонізму не знайдемо, натомість виразно обґрунтовано її «територію» [23].

2. Коли виникла українська нація?

Не вважаємо, що «аксіома» (термін Н. Старченко [15]) про початок творення української нації в новий (а не ранньомодерний) час вже не є, як твердить дослідниця, такою. Звісно, що вже нагромаджений певний масив аргументів на користь твердження про ранньомодерне (а, можливо, і пізньосередньовічне) походження української нації. Існує історіографічна традиція, зусиллями якої наведено емпіричний та, меншою мірою, концептуальний підмурівок для його обґрунтування. Проте це не підважує концепцію про українську націю як витвір ХІХ — початку ХХ ст., адже йдеться про дві різні форми (або ж два різні етапи) українського націєтворення. Нація ХVІ ст., якщо вона існувала, обмежувалася лише вузьким прошарком української еліти. Нація ХІХ — початку ХХ ст. претендувала на те (врешті, домігшись цього), щоб стати модерною нацією, у якій національна свідомість поширилася на всю соціальну товщу українців, і саме тоді між словами «нація» і «народ» було поставлено знак рівності [24, с. 48]. На нашу думку, наразі немає підстав ставити під сумнів базову аналітичну модель національного руху й

націєтворення центрально-східноєвропейських народів авторства Мірослава Гроха, впроваджену в український контекст Полем Робертом Магочі й підтверджену конкретними дослідженнями на «українському» матеріалі. Хоча знаємо, що сам чеський політичний теоретик та інші дослідники з часом нюансували його схему АВС, наповнивши її новими елементами (зокрема, додано фазу D, коли нація здобуває собі державу), а завдяки практичним дослідженням останніх десятиріч у царині українського націєтворення сьогодні воно виглядає більш стереоскопічним у розумінні ролі в ньому імперських структур і практик, регіональних його особливостей, ніж у 1980-х рр. Проте деталі не змінюють сутності. Останнє зауваження може бути розкритиковане (як і всі інші тези цієї статті), адже її автор точно знає тільки одне — що він нічого не знає (про це трохи згодом). Однак інше розуміння природи, змісту, етапів, особливостей українського модерного націєтворення навряд чи підважить факт його наявності.

3. Який «гранд-нарратив» творив М. Грушевський?

Як на нашу думку, Н. Старченко не зовсім коректно інтерпретує поширену в спеціальній літературі та популярних текстах формулу сучасної історіографії «М. Грушевський — творець національного гранд-нарративу». Дослідниця перебільшує рівень присутності в його «великому тексті» ідеологічного компонента. Не можемо й погодитися з припущенням київської історикіні про схильність Михайла Сергійовича до ненаукових маніпуляцій заради впровадження свого «гранд-нарративу». Для розуміння позиції Н. Старченко з окреслених щойно проблем варто навести симптоматичну цитату з її медійного тексту: «Близкучий знавець минулого Михайло Грушевський, що ретельно вивіряв джерела в багатьох наукових сюжетах, у конструюванні схеми української історії керувався іншою метою — він творив історичну легітимізацію для свого бездержавного народу, за уявленнями низки тодішніх інтелектуалів — недостойного власної історії, ба чи й права називатися народом. Грушевський натомість вибудовував величний проект, у центрі якого був саме український народ. За таких умов: якщо факти до конструкції не припасовуються — тим гірше для фактів» [13].

Почнемо з того, що згадану формулу, попри її широке «розповзання» та «блукання» в спеціальній літературі, важко назвати добре опрацьованою та конвенційною концепцією. Це радше зручна метафора, у яку кожен автор, який її застосовує, вкладає свій конкретний зміст. Хтось вважає, що М. Грушевський свідомо творив націю через історію, і будівництво України, а не розбудова наукового нарративу її минулого, було провідною інтенцією наукової активності видатного вченого. Таким чином, на їхню думку, «великий текст» історика був нічим іншим, як гранд-нарративом. Інші, до яких належить і автор цієї статті, вважають, що М. Грушевському йшлося передусім про творення української наукової історії, і така історія сама по собі легітимізувала український проект. Треті під «гранд-нарративом М. Грушевського» розуміють більшою мірою «формально-науковий» вимір його наукової спадщини — сукупність його праць та експонований у них зміст, який охоплює весь історичний шлях українців аж до перших двох десятиріч ХХ ст. — не маючи на оці її (спадщини) позанаукових конотацій і суспільного послання. Четверті над слухністю згада-

ної формули й не рефлектують, повторюючи її услід за «авторитетними» текстами. Отже, як і Ю. Зазуляк, ми дотримуємося думки, що своє надзавдання М. Грушевський бачив не у формуванні українського гранд-нарративу як ідеологічного підмурівка українського націєтворення. Провідний мотив історика був заявлений ще в молоді роки й полягав в обґрунтуванні історичної суб'єктності України й українців. У такому його прагненні насправді не було свідомого підпорядкування минулого актуальному порядку денному, адже в часи М. Грушевського наявність українського етносу була беззаперечним соціальним і науковим фактом. А якщо етнос існує — значить він має історію, і це апіорі засвідчувало його історичну суб'єктність. З такої перспективи вона (суб'єктність) потребувала не ідеологічних маніпуляцій, а ретельної наукової аргументації. Останнє, з погляду Михайла Сергійовича, можна було зробити тільки через творення суворо академічної, вільної від патріотичних вигадок історії України. Одним із методів (а не метою, як твердять деякі автори) такого творення та його найбільш видимим для сучасників (і, зрозуміло, найбільш неприйнятним з російської та польської імперської перспективи) результатом стало відокремлення української минувшини від російської та польської. Саме такий нарратив М. Грушевський уважав найкращим доказом життєздатності українства та його прагнення до національної волі, тому що усвідомлював, що в іншому випадку історична легітимність українців буде слабкою, нетривкою та неминуче поставленою під сумнів, запереченою та відкинутою.

Водночас нагадаємо тривіальну річ: у свідомості жодного історика немає місця «чистій» науці. Це давно усталена позиція світової історичної думки. Чесність і сумнівність навіть найкращих представників нашого цеху не означала й не означає відсутності в їхніх текстах неусвідомлених політичних, ідеологічних, інтелектуальних, психологічних, навіть лінгвістичних нашарувань. Не був винятком і М. Грушевський. І тут не йдеться про його відомі декларації, які наводяться як доказ його національної тенденційності. Як, приміром, широко цитована передмова до першого тому «Історії України-Руси», де він наголошував про зв'язок початку його багатотомника з виходом «Енеїди» І. Котляревського як символічної дати старту українського національного руху. На нашу думку, такі й подібні його висловлювання жодним чином не доводять свідомого конструювання ним національного гранд-нарративу лише тому, що вони надто суперечили його ідентичності як суворо академічного історика, і він не став би так себе компрометувати. Каверза в тому, що поточні політичні й ідеологічні впливи на власні наукові тексти М. Грушевський зазвичай не оприлюднював, і, як здається, пересічно й не усвідомлював. Проте вони, звичайно, були. Але насправді не були визначальними як на масштаб його наукової творчості. А коли поставали, то одразу привертали пильну увагу як політичних чи ідеологічних опонентів ученого, так і академічних істориків. Так, наприклад, відбулося з впливом «революційного» етапу його життя і відповідного дискурсу на його постреволюційну творчість [25, с. 213—215; 26]. Сучасні історики дискутують (підкреслимо — дискутують, а не визнають беззаперечно) також про рівень присутності в текстах М. Грушевського антипольських упереджень і про його недостатню критичність до російського чинника. Звичайно, що в тлумаченні

деяких подій М. Грушевський з погляду сьогоденішньої науки явно помилявся також із суто наукових причин — браку джерел, недостатнього бачення контексту і т. п. Деякі фрагменти минушини ним фокусувалися, а деякі — залишалися поза його дослідницькою інтроспекцією. Загалом учений був людиною свого часу (і просто людиною), яка в чомусь його випереджувала, у чомусь не здолала його інерцію, у чомусь навіть відставала від нього (ймовірно, у розумінні ролі соціальної верхівки загалом і в українському суспільстві зокрема). Тому і наука його доби, і сучасна наука переглядала та переглядає його ідеї та висновки, як переглядала та переглядає ідеї будь-яких, утім і великих істориків.

Отже, трактування окремими українськими науковцями текстів М. Грушевського як тенденційних звісно коректні. Але вони коректні лише у вузькому сенсі — у тому, у якому будь-який науковий текст будь-якого професійного історика є тенденційним (а з цим, повторимося, ніхто не буде сперечатися, окрім істориків, які продовжують вірити в об'єктивну історію). У цьому ж сенсі на ревізію (деконструкцію, критику та ін.) заслуговують усі історики — мертві, живі й ненароджені³. Користуючись нагодою, не зайвим буде згадати висловлювання одного з істориків далекого ХІХ ст. про те, що представник нашої професії не буває тенденційним лише в одному випадку — коли лежить у труні.

Отже, ми спробували показати, що за своїми задумами та їхньою реалізацією М. Грушевський був творцем насамперед історичної суб'єктності українців. Саме вона була його головним проектом. Її обґрунтовано через виразно наукову, вільну від свідомих патріотичних спотворень історію України, представлену у вигляді близько двох тисяч наукових і науково-популярних праць. У ній науковий компонент абсолютно переважає позанауковий, що не виключає в окремих аспектах і зворотного. Відповідаючи ж на закид Н. Старченко про схильність М. Грушевського легковажити фактами заради національно значущої справи, зауважимо, що на таке крутіство він був не здатний і насправу не робив цього насамперед з раціональних міркувань. Утім, він дійсно «творив історичну легітимацію для свого бездержавного народу», проте на засадах сцієнтизму високого ґатунку, а не немислимого в контексті його постаті та його академічної репутації «припасування» «фактів» до «конструкції».

Вище ми намагалися довести, що «гранд-наративні» наміри сучасних українських дослідників, навіть найбільш кваліфікованих, об'єктивно приречені бути проблемними. Водночас зрозуміло, що академічний рівень історичних узагальнень, яким

³ Нам відома тільки одна ситуація, коли М. Грушевському небезпідставно закидали свідомо тенденційний характер його тексту. Йдеться про науково-популярну працю «З історії релігійної думки на Україні» (1923), яка, як зазначає дослідник спадщини історика Віталій Тельвак, «на переконання критиків, несла на собі яскравий відбиток замовної літератури та релігійної агітації». Як пише дрогобицький грушевськознавець, «оглядачі із прикрістю констатували, що видатний дослідник відійшов від притаманної йому об'єктивності в оцінці історичних подій і явищ, тенденційно викривив ним самим реконструйований на сторінках багатьох статей та передусім в «Історії України-Руси» образ релігійного життя на українських землях» [25, с. 268].

по суті є те, що хочуть називати / вважати «гранд-нарративом», пересічно вищий тоді, коли є результатом досліджень колективу талановитих та ерудованих «вузьких» фахівців, а не одного, нехай навіть винятково талановитого й ерудованого.

Виклики сучасної гуманітаристики, або ще раз про неспроможність масштабних історичних теорій

Не скажемо нічого нового, коли зауважимо, що наукова неспроможність будь-яких «великих» історичних нарративів була доведена задовго до Ж.-Ф. Ліотара. На нашу думку, у цьому сенсі найбільшу роль відіграли Курт Гедель, автор знаменитих «теорем про неповноту» (1931), якими обґрунтовано принципову неповноту будь-яких потужних несуперечливих систем, Карл Раймунд Поппер, автор праці «Злиденність історизму» (1957), у якій спростовано можливість існування «наукової теорії історичного розвитку, яка б могла служити основою для історичних передбачень» [27, с. 25], та Робін Джордж Колінгвуд, який у своїй невідомій до публікації в 1993 р. праці «Основні риси філософії історії» обґрунтував неможливість «універсальної історії», «бо матеріал усієї історії надто неосяжний, аби хоч би хто зумів зібрати його весь під обкладинкою одного-єдиного літературного твору», а її авторів уважав або «ошуканцями», які «розказують якусь перекручену байку, аби через правдоподібну фальсифікацію розповсюдити свої власні погляди», або «невігласами», які «наївно записують усе, що знають про історію, не підозрюючи, що все те їхнє знання — хибне» [28, с. 553—554].

Здавалося б, що остаточні порахунки з ідеєю гранд-нарративу врешті-решт звів постмодернізм. Проте суспільство й надалі прагне до чіткого й зрозумілого прояснення через історію свого сучасного й майбутнього, а інтелектуали й далі задовольняють цей інтерес через «глобальні» версії минулого з претензіями на Одкровення. Випадок з «кінцем історії» Френсіса Фукуями — найбільш показовий. На жаль, незалежно від мотивів, інтелектуали, зокрема й історики, не можуть чесно визнати (а, можливо, спочатку усвідомити), що їхня роль, яку взяли на себе ще в ХІХ ст. — бути пророками, провісниками світлого майбутнього чи ностальгії за втраченим минулим — у сучасному світі вже не релевантна. Сьогоднішня інтелектуальна ситуація у світі та в Україні, на наш погляд, дозволяє ще більшою мірою засумніватися в гранд-нарративі як у концепті, при тому беручи до уваги не тільки його наукову неспроможність (на чому наголошувала попередня критика), а й необґрунтованість намірів виконувати важливу суспільну роль.

Цим текстом хочемо прислужитися популяризації такої концепції наукового знання (яка прямо стосується і знання про минуле), яка базується на ідеї його принципової множинності, плюралізму, відсутності привілейованих точок зору. На кону «деколонізація знання» в широкому сенсі (звісно, включно з постколоніальною думкою). Декolonізація знання в такому баченні передбачає відмову від привілейованого статусу окремих корпусів знання — типово західних, білих, чоловічих, світських. Як підкреслено в спеціальних дослідженнях, відкриття простору

для різноманітних епістемологічних точок зору й визнання всіх корпусів знання частковими (обмеженими) збагачує, а не загрожує науковій точності [29, с. 269; 30, с. 290; 31]. Таким чином, зазначене бачення базується на ідеї побудови «більш цілісного, інклюзивного, транскультурного знання про минуле» [32, с. 30].

Наголосимо, що не йдеться про повернення до життя постмодерністського релятивізму як принципу рівноцінності всіх істин чи правд. Пліуралізм в історієписанні означає множинність у темах, концепціях, методах досліджень, відсутність привілейованих географічних центрів виробництва знань, визначених такими центрами «фундаментальних» проблем і привілейованих дослідницьких підходів. Ідеться про усвідомлення давно обґрунтованої тези про те, що єдиним джерелом висновків про правильність і плідність знання є інтерсуб'єктивна перевірка в умовах демократично організованого наукового середовища. У такій концепції немає місця поділу істориків на «традиційних» / «ретроградних» та «оптимістичних» / «авангардних»: як зауважує провідна дослідниця сучасної світової історичної думки Ева Доманська, «було б доречніше говорити про хороших і поганих істориків, тобто про тих, хто дотримується принципів професійного історичного дослідження чи ні» [29, с. 272]⁴. У такій концепції немає місця для зон, вільних від критики та полеміки, як і немає місця для «альфа-самців»⁵. На думку тієї ж польської історикині, сьогодні «історія стала гостинною, відкритою та привітною дисципліною для всіх тем і підходів, за умови, що дослідження проводяться відповідно до вимог ремесла та зі знанням відповідних джерел, літератури та методів» [29, с. 272].

За такого розуміння організації науки, якщо його прийме наукова спільнота, немає потреби доводити необхідність українським історикам позбутися постколоніальної спадщини. На жаль, глибоко вкорінене почуття меншовартості все ще змушує окремих з них здійснювати добровільну самоколонізацію, змінивши джерело отримання культурного капіталу з «союзного центру» на Захід (синонімом якого для декого є Польща). Замість того, щоб відновити свою суб'єктність і цінність, вони намагаються інтегруватися в глобальні ієрархії знання, не долаючи їхні питомі вади — орієнталізм та імперську погорду щодо «периферії» (щоправда, отримуючи натомість відчутті особисто для себе матеріальні й репутаційні переваги) [35].

Поза тим, звичайно, що долання хиб західного знання, зокрема знання про Україну, усе ж відбувається. Російсько-українська повномасштабна війна стала тригером таких змін. Проте деколонізація східноєвропейських, насамперед українських студій часто розуміється вузько — тільки як подолання панівних донедавна в західній Академії російськоцентричних підходів. Варто визнати, що й такі зміни відбуваються повільно, і часто обмежуються «українським відмиванням», як зауважив Томаш Камуселла, наголосивши його цинічно-поверховий характер: «Усім довелося змінитися, щоб залишитися незмінними» [36]. Звісно також, що деколо-

⁴ Про це раніше писав автор цієї статті (див.: [33])

⁵ Цим гострим словом Франклін Рудольф Анкерсміт характеризував Хейдена Вайта, обстоюючи тезу про те, що американський теоретик історії своєю зневагою до професійної історіографії на 40 років загальмував теоретичні роздуми над практикою академічного історієписання [34].

нізація історії України, як і деколонізація наукового знання в цілому, не передбачає розрив із західним знанням. Курйозно було б вважати, що в західному мисленні все неправильно, а в незахідних традиціях все правильно [30, с. 290]. Особливо, коли йдеться про нечисленну за кількістю дослідників, але дуже плідну західну україністику. Мова не про невігластво чи відкидання, а про критичну взаємодію. Як слушно твердить іраксько-американський антрополог Луїс Яко, вона означає, що ми не повинні використовувати західні знання як компас для вимірювання цінності інших форм знань, що виробляються по всьому світу. Іншими словами, варто відкинути та ліквідувати західну гегемонію виробництва знань і західний контроль над тим, що вважається знанням, а що ні [37].

З огляду на роздуми над концепцією деколонізації знання пропонуємо також замислитися над сенсом і доречністю застосування поняття «науковий мейнстрім» (який побутує і в інших термінах, наприклад «авангардна течія», «передова тенденція» тощо), яким часто диспонують і українські дослідники як своєрідним маркером високої кваліфікації. Ті, хто його застосовує, під таким розуміють нібито об'єктивно існуючу певну провідну течію, напрям, концепцію, ідею наукової історичної думки, яка має винятковий статус на тлі інших сегментів знання. У недавній і сучасній українській історіографії такими проголошувалися (проголошуються) постмодернізм, транснаціональний підхід, «імперський поворот» тощо.

Варто підкреслити, що сьогодні світове історієписання — велетенський за обсягом людей, інституцій, інтелектуальних ресурсів, тем, підходів процес («океан науки»), процес, у якому десятки тисяч працьовитих і талановитих істориків досліджують у різний спосіб минуле й роблять це якісно. Найбільш видатний і наполегливий розум не здатний ухопити / збагнути навіть помітний фрагмент як самого минулого, так і його представлення в працях сучасних істориків і наших попередників (а якщо йому так здається, то він або невіглас, або ошуканець). Отже, будь-який вдумливий історик розуміє, що чим більше він знає, тим більше усвідомлює, що не знає нічого. І щодамі більше відкриває для себе істину, що в його професії дуже складно сказати нове слово — бо, імовірно, що воно вже сказане. Цю обмеженість не здолати, навіть якщо все життя проводити в читанні й обдумуванні прочитаного — читанні й обдумуванні не тільки історичних джерел та історичних текстів, а й бездоння історіографічної літератури. Отже, варто ще раз нагадати очевидну істину: усі знають лише щось, ніхто не знає всього. Ця істина, природно, поширюється і на обшир знань з історії та сучасності історіографії (історичної думки, історичної науки).

З попередніх розмірковувань «напрошуються» декілька висновків. По-перше, мейнстріму як провідного напрямку світового історієписання не існує, щонайменше його не існує в сучасному історичному знанні. Ризикнемо стверджувати, що останнім найбільш впливовим напрямом у світовій історичній думці був позитивізм. Ситуація принципового концептуального плюралізму почала встановлюватися після «бунту» проти позитивізму на межі XIX та XX ст., стрімко усталювалася з середини XX ст. і запанувала в останні три-чотири десятиліття. Мейнстріму більше не існує ні об'єктивно, як наявного в глобальному масштабі провідного напрямку історичного знання (оскільки напрямів безмежжя і більшість з них за своїми суто науковими при-

кметами нічим не кращі й не гірші за інші), ні суб'єктивно, як способу виокремлення і наділення певною унікальною цінністю якогось фрагмента глобального знання (оскільки мейнстриму не існує об'єктивно та й історики ніколи не пізнають усього масиву історичного знання та не зможуть оцінити наукову цінність усіх його компонентів, щоб виділити якийсь один). Те, що називають мейнстримом, є зазвичай певним сегментом глобального історичного знання, відомим тому, хто, власне, його так називає. Отже, він безпідставно проголошується привілейованим знанням, вищим від невігластва попередників чи відсталості сучасників. Крім того, носії сегментарного знання пересічно не усвідомлюють, що їхнє «останнє слово історичної науки» часто спирається на переосмислені й по-новому названі прикмети попередніх етапів світової історичної думки. Тому, по-друге, вважаємо, що коли професійний історик твердить про своє перебування на вершині, дістатися якої не спромоглися його «ретроградні» попередники / сучасники — він демонструє слабке / фрагментарне знайомство зі світовою історіографією, нерозуміння свого місця в грандіозному процесі виробництва знань про минуле, виказує наївну й нерозважливу самовпевненість і брак ніколи не зайвого наукового смирення. Загалом засвідчує брак історіографічної культури. По-третє, претензії істориків на належність до мейнстриму чи істориків історіографії на знання про те, що є мейнстримом, аналогічні претензіям на створення гранд-нарративу, тільки якщо в другому випадку вони спростовуються з онтологічної перспективи (простіше кажучи, з факту безмежжя історичного процесу), то в першому — з гносеологічної (іншими словами, з факту безмежжя історичного знання). По-четверте, теза про відсутність у сучасному історичному знанні провідних (найбільш правильних) і загально визнаних (найбільш авторитетних) напрямів, якщо вважати її доведеною, своєю чергою доводить фундаментально плюралістичний його характер, принципову неможливість закріплення за окремими масивами знань статусу привілейованого, гегемонного, найімовірнішого знання.

Пізнавально в сенсі викладеного вище читати тексти істориків, які порівняно недавно скептично оцінювали суто національне прочитання історії (котре в окремих сегментах західної науки набуло відтінку «несправжнього знання»), а сьогодні очевидно коригують / переглядають свої позиції під впливом нового, вже виразно пронаціонального тренду в тому ж західному суспільствознавстві та гуманітаристиці. Ця порівняно нова тенденція зумовлена не стільки дослідницькими відкриттями в діяльності національних студій і національних історій (які були й раніше), скільки геополітичними чинниками, передусім стрімким зростанням ролі національних держав у сучасному світі й національним спротивом українців, виявленим у російсько-українській війні. Наприклад, здивувало недавнє висловлювання Володимира Кравченка про те, що «складність українсько-російських відносин спонукає до думки, що евристичний і політичний потенціал національної парадигми ще не вичерпано» [38, с. 23]. Чи означає така думка, що погляди історика «мають право» / повинні змінюватися суголосно з геополітичною кон'юнктурою, і якщо так, то наскільки такий підхід відповідає стандартам професії? Чи означає така думка те, що якщо українсько-російські відносини перестануть бути «складними», то «потенціал національної парадигми» буде «вичерпано»? Чи можливо говорити про такий «потенціал» у контексті інших

«складних» відносин, наприклад, українсько-польських (чи вони не «складні», а якісь інші?)? Або натрапляючи на зовсім неочікуване від цього ж автора, який у 2020 р. в розлогу інтерв'ю поважному українському історичному виданню відзначав, що «зараз епоха монументальних наративів-синтез давно минула» [39], твердження про «потреби створення нового меганаративу, потрібного для консолідації українського національно-державного проекту» [40, с. 386]. На його погляд, «уявлення про застарілість і непотрібність такого наративу були частково пов'язані з поширеними донедавна ілюзіями щодо “постнаціонального світу”, у якому нібито відбувається ерозія національної державності та її панівної ролі в суспільстві. Сьогодні подібні уявлення мають приблизно таку ж ціну, як і думка про “кінець історії”» [40, с. 386]. На наш погляд, наведені цитати з найновіших текстів В. Кравченка показують, що й занурені у глобальний історіографічний дискурс учені можуть бути чутливими до хитань кон'юнктури. Проте чи не правильніше було б сприймати світ минулого не в категоріях «правильних» і «неправильних» парадигм (яких насправді не існує), траєкторія «інтелектуальної ваги» яких нерідко чудернацьким чином повторює траєкторію геополітичного маятника, а як безмежний простір для застосування (і рівноправності!) усіх концептуальних підходів: від локального, регіонального й національного — до транснаціонального, глобального й універсального (у сенсі *big history*), від культурної історії — до історії тварин і речей тощо [33, с. 161—162, 167]?

Повертаючись до гранд-наративу як предмету критики в цій статті, зазначимо, що сама його ідея не тільки суперечить, а й гостро контрастує з окресленими вище міркуваннями про найбільш прийнятну, як вважає автор, концепцію наукового знання. Неможливо створити «новий» український історичний гранд-наратив, навіть якщо залучити до цього проекту найвидатніших сучасних фахівців з української історії. Неможливо тому, що консенсус істориків в умовах концептуального багатоголосся, відкритої науки й академічної свободи, якщо визнавати їх за безумовні цінності, недосяжний. Сказане вище геть не означає непотрібності глобальних і національних ініціатив в історії України, включно з підготовкою амбіційних узагальнень. Навпаки, чітке розуміння смерті гранд-наративів мало б спонукати й заохочувати до масштабування та підвищення рівня таких ініціатив і до конкуренції між ними. Безперечно, що такі ініціативи повинні реалізовуватися на засадах відкритого діалогу між українськими й неукраїнськими істориками. Упевнені й у тому, що їхні наративи ніколи не зможуть стати гранд-наративами, оскільки існують і будуть існувати в демократичному професійному й інтелектуальному середовищі. Таке середовище здатне випродукувати якісний інтелектуальний продукт, у тому числі й для неукраїнської аудиторії, яка все ще дуже мало знає про Україну та її напрочуд цікаву, важливу й повчальну історію.

І тут підходимо до найбільш, можливо, несподіваного аргументу проти ідеї українського гранд-наративу. На нашу думку, він насправді не є потрібним не лише професійним історикам, а і їхній базовій аудиторії — українському суспільству. Творення історичного гранд-наративу в попередні періоди українського історієписання, імовірно, мало сенс. Проте сьогодні ми, наприклад, не в кінці ХІХ ст., коли мовилося про доведення, насамперед самим собі, а також імперіям, які намагали-

ся нас перетравити, що ми таки існуємо, зокрема й тому, що маємо єдиний український історичний процес. Ми й не в 90-х і нульових, коли увиразнився розкол на «дві України», які гіпотетично, за ідеальних зовнішніх і внутрішніх обставин для вибудовування національної єдності (яких незалежна Україна, утім, ніколи не мала), можна було «зшити», зокрема й за допомогою відповідного гранд-нарративу. Проте знаємо, що у складний, суперечливий і непередбачуваний процес новітнього українського націєтворення та усталення громадянського суспільства безжально втрутився достобіса передбачуваний «російський Ваня», і в катарсисі Революції гідності й війни постала одна єдина Україна. Україна, яка дивує світ рівнем громадянської свідомості, моральної стійкості, загалом якості людського капіталу (звісно, що автору не йдеться про ідеалізацію морально-психологічного стану українського суспільства, як і про перебільшення ступеня його національної згуртованості).

На відміну від Росії, де сьогодні можлива лише визначена й схвалена державою державна ж історія, а населення, за відсутності можливостей вільного публічного самовираження та альтернативних версій російського минулого, цілком її поділяє, у демократичній Україні існує розвинута публічна сфера й складне за структурою та інтересами громадянське суспільство. Суспільство, яке саме ініціює звернення до власної минувшини та має стійкий запит на фахові, а не політично чи ідеологічно мотивовані відповіді на історичні питання. Показовою в цьому сенсі є оцінка польських та українських дослідників історичних культур сучасної Польщі й України, які вважають, що «голод минулого [...] Україна заспокоює [...] значно більшою мірою через діяльність суспільних акторів, ніж польське суспільство, і водночас зі значно меншою організаційною і фінансовою участю держави» [41, с. 594]. Цілком можна погодитись із можливим скепсисом читачів цього тексту, які не поділяють оптимізму автора стосовно масових історичних уявлень: у численних дослідженнях соціальної пам'яті неодноразово наголошено, що навіть у зрілих суспільствах люди хочуть чути не правдиву історію, а казку про національну велич. Проте, на нашу думку, запит на якісне знання про минуле дійсно поширений у тій частині українського суспільства, яка вчора, сьогодні й у майбутньому вирішувала, вирішує і вирішуватиме його долю. Тому вважаємо, що нині ця, активна частина українців не потребує і не прийме одного «правильного» й «потрібного» нарративу про минувшину. Бо чим, зрештою, «єдиний образ нації в історичному процесі» концептуально відмінний від путінського «єдиного підручника з історії»? Для пасивної ж — «яка різниця?». Отже, якщо активна частина українського суспільства завжди сама обирала й зараз, попри доленосні виклики, сама вільно обирає своє майбутнє, то чому б професійним історикам не забезпечити для неї розкіш абсолютно вільно обирати й своє минуле?

Разом з тим варто підкреслити, що, критикуючи спроби створити «новий» український гранд-нарратив, автор не має на увазі виправдання «старого». Йдеться про доречність і навіть нагальну потребу мати нормальну історіографію з великою кількістю конкурентних нарративів. Українська історіографія та українське суспільство не тільки до цього дозріли, але й цього потребують. Професійні історики й освічені українські «споживачі» історії самі визначають, які ідеї та концепції правильні, а які — ні.

* * *

Спроби створити «новий» український гранд-нарратив у сучасному українському контексті вкотре підтверджують відому істину, що на драматичних поворотах історії її суто пізнавальний ресурс завжди відступав перед злободенністю. Апокаліптична українська дійсність цілком прогнозовано спровокувала масову популярність національної минувшини насамперед як резервуару відповідей на прокляті питання сьогодення. Зрозумілою є і реакція професійних істориків. Чимало з них вважає, що виконує важливу суспільну місію — бути посередниками між минулим, сьогоденням і майбутнім, надавати значення колишньому як відправному пункту в оптимістичну прийдешність. У такому мисленні й способі професійної поведінки є велика спокуса перебрати на себе роль гегемонів історичного знання та провісників правильного минулого. Фактично, історики перетворюються на акторів історичної політики, хоча їхнє правдиве покликання в тому, щоб бути сторожовими псами історичної правди (при всій її відносності). Адже одне з виправдань історії саме як науки полягає в тому, що вона — не чарівна фея. Наукова історія не здатна змінити актуальну дійсність та тим паче її спрогнозувати. Однак спроможна у свій спосіб її пояснити й дати суспільству історичний досвід, а це вже чимало. Недосконалість наукового історичного знання є його реальною силою, адже позбавляє історію рис фантазії на тему минулого й оптимістичної утопії про майбутнє. Визнання цієї недосконалості власне є в основі міркувань автора цієї статті. Жоден історичний гранд-нарратив не може бути легітимним у науковому й соціальному сенсах, адже є неминуче гносеологічно неправильним й ідеологічно упередженим, тому що висвітлює розмаїтий людський досвід спрощено й однобічно, замовчує незручні факти. Це закладає підвалини для хибного соціального проектування, нездійснених очікувань і небезпечних ілюзій.

Особливо помітною неспроможністю історичних гранд-нарративів є в сучасній ситуації виходу науки, насамперед гуманітаристики, поза свої усталені межі в напрямку її деколонізації та визнання провінційності всіх корпусів знання, включаючи західне, утвердження множинності досвідів і плюралізму підходів як підґрунтя наукового процесу. Безсилля історичних гранд-нарративів і в тому, що, намагаючись приборкати й описати ретроспективне буття, вони безнадійно відстають від стрімкого плину соціального життя. Випадок нинішньої України це показово демонструє. Зрештою, для автора характерним показником такої немочі є й те, що численні спроби сформулювати більш-менш конвенційний у професійних колах і суспільно визнаний український історичний гранд-нарратив до сьогодні нічим не завершилися. Його «пошуки», як висловився автор обсяжного узагальнення про ці «пошуки» [9], тривають, і, маємо певність, триватимуть вічно. Бо проблема не в рівні фаховості або (не)правильних історичних поглядах українських істориків чи істориків, які досліджують Україну, а в нездійсненності мети. У демократично побудованій науці та у вільному суспільстві досягнути її насправді неможливо і вона не має сенсу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Strauss, B. The Rebirth of Narrative. *Historically Speaking*. 2005. VI (6): 2-5.
2. Kolesnyk, I. Ukrainyskyi hrand-naratyv. Retrospektyvu i perspektyvu. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. 2008. 3: 153-177 [in Ukrainian].
[Колесник І. Український гранд-наратив. Ретроспективи та перспективи. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2008. Вип. 3. С. 153—177].
3. Kolesnyk, I. Ukrainyskyi hrand-naratyv. Retrospektyvu i perspektyvu-2. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. 2009. 4: 584-597 [in Ukrainian].
[Колесник І. Український гранд-наратив. Ретроспективи та перспективи-2. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2008. Вип. 4. С. 584—597].
4. Kolesnyk, I. Ukrainiska istoriohrafia: kontseptualna istoriia. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ, 2013. 566 с.].
5. Zashkilniak, L. Antropomorfnyi vymir suchasnykh natsionalnykh grand-naratyviv. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. 2008. 3: 77-83 [in Ukrainian].
[Зашкільняк Л. Антропоморфний вимір сучасних національних гранд-наративів. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2008. Вип. 3. С. 77—83].
6. Zashkilniak, L. Ukrainiska istoriohrafia, postmodernizm i natsionalnyi hrand-naratyv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorichna*. Lviv, 2019. Spetsvyпуск: 801-812 [in Ukrainian].
[Зашкільняк Л. Українська історіографія, постмодернізм і національний гранд-наратив. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2019. Спецвипуск. С. 801—812].
7. Yas, O.V. Tradytzii velykykh istorichnykh naratyviv u svitli kulturnykh epokh kintsia XVIII—XX st. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 2012. 5: 6-38 [in Ukrainian].
[Ясь О.В. Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII—XX ст. *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 6—38].
8. Kulchytskyi, S. Vitchyznianyi hrand-naratyv na tli transnatsionalnoi istorii. *Svitobliad*. 2022. 2 (94): 46-59 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. Вітчизняний гранд-наратив на тлі транснаціональної історії. *Світоблид*. 2022. № 2 (94). С. 46—59].
9. Gaukhman, M. V poiskakh novoy istorii: istoriograficheskie diskussii nachala XXI v. o metanarrative istorii Ukrainy. *Ab Imperio*. 2022. 3: 27-67 [in Russian].
[Гаухман М. В поисках новой истории: историографические дискуссии начала XXI в. о метанарративе истории Украины. *Ab Imperio*. 2022. № 3. С. 27—67].
10. Mulytfrontyr. Nova skhema ukrainskoi istorii. *Lokalna istoriia*. 13.06.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/multifrontir-nova-skhemu-ukrayinskoyi-istoriyi/> [in Ukrainian].
[Мультифронтир. Нова схема української історії. *Локальна історія*. 13.06.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/multifrontir-nova-skhemu-ukrayinskoyi-istoriyi/> (дата звернення: 24.01.2026)].
11. Hromenko, S. Ukrainyskyi Mulytfrontyr, abo navischo potribna nova skhema istorii Ukrainy. *Istorychna pravda*. 29.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/08/29/164245/> [in Ukrainian].
[Громенко С. Український Мультифронтир, або навіщо потрібна нова схема історії України. *Історична правда*. 29.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/08/29/164245/> (дата звернення: 24.01.2026)].
12. Starchenko, N. Zvidky pokhodyt prahnennia ukrainsiv do svobody. *Lokalna istoriia*. 25.05.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/zvidki-pokhodit-pragnennia-ukrayintsiv-do-svobody-nataliia-starchenko/> [in Ukrainian].
[Старченко Н. Звідки походить прагнення українців до свободи. *Локальна історія*. 25.05.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/zvidki-pokhodit-pragnennia-ukrayintsiv-do-svobody-nataliia-starchenko/> (дата звернення: 24.01.2026)].

13. Starchenko, N. Choho pozbavliaiut yunykh ukraintsiv ti, khto vystupaie proty intehrovano-ho kursu istorii v shkoli. *Istorychna pravda*. 20.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/08/20/164219/> [in Ukrainian].
[Старченко Н. Чого позбавляють юних українців ті, хто виступає проти інтегрованого курсу історії в школі. *Історична правда*. 20.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/08/20/164219/> (дата звернення: 24.01.2026)].
14. Ukraintsi narod z malenkoiu istoriieiu — tse FEİK. Os spravzhnia istoriia. *Yak ne staty ovochem*. 7.12.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GiBOULjGoS4> [in Ukrainian].
[Українці народ з маленькою історією — це ФЕЙК. Ось справжня історія. *Як не стати овочем*. 7.12.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GiBOULjGoS4> (дата звернення: 24.01.2026)].
15. Nataliia Starchenko: Choho my navchyls mizh Russiu i Hetmanshchynoiu? Natsiivtvorennia. Novyi hrandnaratyv. *Zhovti Kedy z Yuliiieiu Borisko*. 15.11.2025. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-vqLHR5dsWg> [in Ukrainian].
[Наталія Старченко: Чого ми навчилися між Руссю і Гетьманщиною? Націєтворення. Новий гранднатив. *Жовті Кеди з Юлією Бориско*. 15.11.2025. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-vqLHR5dsWg> (дата звернення: 24.01.2026)].
16. Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, 1984. 110 p.
17. Partner, N. Postmodernism: “The Crisis of Narratives” and the Historical Discipline. *The Routledge Companion to Historical Theory*. London; New York, 2022. 332-347.
18. Zazuliak, Yu. U poshukakh tiahlosti ukrainskoho rannomodernoho mynulo-ho. Pro suchasni ukrainski akademichni ta publichni istorii Rechi Pospolytoi. *Ukrainskyi istorychnyi obliad*. 2025. 4: 15-54. DOI: <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2025-4-15-54> [in Ukrainian].
[Зазуляк Ю. У пошуках тягlosti українського ранньомодерного минулого. Про сучасні українські академічні та публічні історії Речі Посполитої. *Український історичний огляд*. 2025. Вип. 4. С. 15—54. DOI: <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2025-4-15-54>].
19. Lipovetskiy, M. Triksler i rashizm. *Ab Imperio*. 2022. 1: 31-50 [in Russian].
[Липовецкий М. Триксler и рашизм. *Ab Imperio*. 2022. № 1. С. 31—50].
20. Pered litsom katastrofy. Sbornik statey pod redaktsiiey i s predisloviem Nikolaya Plotnikova. Berlin; Münster, 2023 [in Russian].
[Перед лицом катастрофы. Сборник статей под редакцией и с предисловием Николая Плотникова. Berlin; Münster, 2023. 182 с.].
21. *The Many Faces of Clío: Cross-cultural Approaches to Historiography Essays in Honor of Georg G. Iggers*. New York, 2007. 494 p.
22. Windschuttle, K. *The killing of history: how literary critics and social theorists are murdering our past*. New York, 1997. 298 p.
23. Burke, P. *What is cultural history?* Cambridge; Malden, 2008. 179 p.
24. Baár, M. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in Nineteenth Century*. New York, 2010. 354 p.
25. Telvak, V. *Tvorcha spadschyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX — 30-ti roky XX stolittia)*. Kyiv; Drohobych, 2008 [in Ukrainian].
[Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX — 30-ті роки XX століття). Київ; Дрогобич, 2008. 494 с.].
26. Yas, O. *Tradutsiia u Revoliutsiia u velykomu teksti M. Hrushevskoho. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. 2014. 25: 220-239 [in Ukrainian].
[Ясь О. Традиція й Революція у великому тексті М. Грушевського. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 25. С. 220—239].

27. Popper, K. Zlydennist istoriytsyzmu. Kyiv, 1994 [in Ukrainian]. [Поппер К. Злиденність історизизму. Київ, 1994. 192 с.]
28. Kolinhvud, R.Dzh. Ideia istorii. Perehlianute vydannia. Z lektsiiamy 1926—1928 rr. Kyiv, 1996 [in Ukrainian]. [Колінгвуд, Р.Дж. Ідея історії. Переглянуте видання. З лекціями 1926—1928 рр. Київ, 1996. 615 с.]
29. Domańska, E. Wiedza o przeszłości — perspektywę na przyszłość. *Kwartalnik Historyczny*. 2013. CXX (2): 221-274 [in Polish].
30. Go, J. Thinking against empire: Anticolonial thought as social theory. *The British Journal of Sociology*. 2023. 74: 279-293. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12993>.
31. The Eastern West Meets the Far East. Dialogues on Historical Theory. A Conversation between Ewa Domańska and Zhang Zuocheng 张作成. *History and Theory*. URL: <https://historyandtheory.org/omt/2025-ewadomanskazhangzuocheng> (дата звернення: 29.01.2026).
32. Domańska, E. Wondering About History in Times of Permanent Crisis. *Storia della Storiografia*. 2022. 82 (2): 29-37.
33. Yaremchuk, V. Revizionistska krytyka natsionalnoi istorii u suchasni Ukraini: metodolohichni prohalyny. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2020. 5: 159-175 [in Ukrainian]. [Яремчук В. Ревізіоністська критика національної історії у сучасній Україні: методологічні прогалини. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 159—175].
34. Ankersmit, F. Why is there no “Progress” in Philosophy of History? *Hypotheses*. URL: <https://gtw.hypotheses.org/7111> (дата звернення: 29.01.2026).
35. Kulyk, V. Dylemy naukovtsiv u kraini “ekspertiv”. *Criticism*. 2021. 11-12: 24-32. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dylemy-naukovtsiv-u-kraini-ekspertiv> [in Ukrainian]. [Кулик В. Дилеми науковців у країні «експертів». *Критика*. 2021. № 11-12. С. 24—32. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dylemy-naukovtsiv-u-kraini-ekspertiv> (дата звернення: 29.01.2026)].
36. Kamusella, T. Going native: Russian studies in the West. *New Eastern Europe*. 11.08.2023. URL: <https://neweasterneuropa.eu/2023/08/11/going-native-russian-studies-in-the-west/> (дата звернення: 29.01.2026).
37. Yako, L. Decolonizing Knowledge Production: a Practical Guide. *CounterPunch*. 9.04.2021. URL: <https://www.counterpunch.org/2021/04/09/decolonizing-knowledge-production-a-practical-guide/> (дата звернення: 29.01.2026).
38. Kravchenko, V. “Who Is to Blame?” “What Is to Be Done?” and Other “Cursed” Questions. *The Unpredictable Past? Reshaping Russian, Ukrainian, and East European Studies*. Edmonton; Toronto, 2024. 1-24
39. Volodymyr Kravchenko: “Liudy, yaki y dosi zhyvut v symvolichnomu sviti, vvažaiut, scho, zminivshy symvoly, vony zminiuiut sotsialnu realnist”. *Ukraina moderna: mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 20.05.2020. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/volodymyr-kravchenko/> [in Ukrainian]. [Володимир Кравченко: «Люди, які й досі живуть в символічному світі, вважають, що, змінивши символи, вони змінюють соціальну реальність». *Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 20.05.2020. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/volodymyr-kravchenko/> (дата звернення: 29.01.2026)].
40. Kravchenko, V. Ukraina i Rosiia ochyma zachidnoi Academia. *Drynovskiy zbirnyk*. Kharkiv, 2025. 17: 377-389 [in Ukrainian]. [Кравченко В. Україна і Росія очима західної Academia. *Дриновський збірник*. Харків, 2025. Вип. 17. С. 377—389].

41. Stryiek, T. & Sklokin, V. Zakinchennia. *Istorychni kultury Polschi ta Ukrainy. Pro dzherela neporozuminnia mizh susidamy*. Warsaw, 2022. 590-598 [in Ukrainian].
[Стрик Т., Склокін В. Закінчення. *Історичні культури Польщі та України. Про джерела непорозуміння між сусідами*. Варшава, 2022. С. 590—598].

Надійшла / Received 16.02.2026

Vitalii YAREMCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Prof. M.P. Kovalskyi History Department,
National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine)
vitaliiiaremchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

DOMINANT NARRATIVE OR CONCEPTUAL POLYPHONY: ON THE CONCEPT OF THE UKRAINIAN HISTORICAL GRAND NARRATIVE

The purpose is to substantiate the thesis about the ephemeral potential of the Ukrainian historical grand narrative and to defend a fundamentally pluralistic vision of historical science, which meets both the global standards of science itself and the needs of modern Ukrainian society. **The research methodology** is based on the tradition of intellectual history, a combination of analytical, synthetic and constructivist research strategies, and the application of historical comparative studies. **Scientific novelty**. For the first time, the infeasibility of the concept of a Ukrainian historical grand narrative is argued by providing arguments of a historiographical, general scientific, and social nature. **Main results of the study**. The author argues that no historical grand narrative can be legitimate in a scientific and social sense, as it is inevitably epistemologically incorrect and ideologically biased, because it covers diverse human experiences in a simplified and one-sided manner and silences inconvenient facts. And this lays the foundation for false social planning, unfulfilled expectations, and dangerous illusions. The failure of historical grand narratives is especially evident in the situation of science, primarily the humanities, going beyond its established boundaries in the direction of its decolonization and recognition of the provinciality of all bodies of knowledge, including Western knowledge, and affirming the multiplicity of experiences and pluralism of approaches as the basis of the scientific process. At the same time, the author believes that modern Ukrainian society, which freely chooses its present and future, must also be absolutely free to choose its past.

Keywords: *grand narrative, Ukrainian historical grand narrative, modern humanities, decolonization of knowledge, scientific mainstream, Ukrainian society.*